

Filosofisch Dagboek

*366 inspirerende en intrigerende
fragmenten uit de westerse filosofie*

Samengesteld door Bart Wallet

Met een inleiding van Paul van Tongeren

DAMON

Inhoud

Woord vooraf	7
Inleiding	11
Filosofisch Dagboek	13
Verantwoording	569
Woord van dank	572
Index	573
Bibliografie	587

Woord vooraf

Dit dagboek wil je meenemen op een fascinerende reis kriskras door 25 eeuwen westers filosofisch denken. Er is geen systematiek in chronologie, thematiek of stromingen en er is geen alfabetische volgorde. Het is een tocht als door een imponerend berglandschap, waar zich na elke bocht een verrassend panorama kan onvouwen. Je hoeft je niet te haasten; we trekken er een jaar voor uit. De fragmenten zijn 'proefstukjes', zoals je op de markt stukjes kaas, worst of fruit kunt proeven; als het smaakt kun je je laten verleiden om te kopen. De smaken verschillen, maar het aanbod is groot.

Onderweg zul je kennismaken met de eerste filosofen, zoals Demokritos, Plotinus en Epicurus. Zij zullen vol verwondering in hun wereld rondgekeken hebben en zich hebben afgevraagd, wat later door Leibniz en Heidegger ook werd verwoord: Waarom is er iets en niet veeleer niets? Zij wilden een verklaring hebben voor de werkelijkheid en verwoordden dat in mythen en wijsgerige uitspraken. Je gaat ook de denkers van deze tijd tegenkomen die zich uitspreken over problemen waar wij in onze samenleving mee worstelen: migratie (Latour), milieu en klimaat (Scruton), racisme en antisemitisme (Arendt en Sartre), discriminatie (De Beauvoir) en burgerlijke ongehoorzaamheid (Thoreau, Popper en Rawls).

Tussen deze chronologische uiteinden neemt dit dagboek je mee naar een eindeloze hoeveelheid onderwerpen waar we mee te maken hebben in ons persoonlijk leven en in onze samenleving. Het kan gaan over politiek, opvoeding, het onderwijs en over kunst en muziek. Maar ook over recht en onrecht, trouw en ontrouw, liefde en haat, leven en dood, oorlog en vrede, vrijheid en gebondenheid, autonomie en dictatuur, religie en atheïsme.

Je zult merken dat de hedendaagse levenskunst haar wortels meer dan tweeduizend jaar geleden al heeft in de werken van Epictetus, Seneca en Cicero. Ook ga je Nietzsche ontmoeten met zijn vlamme betogen tegen een hypocriet christendom, en daarnaast eminente christelijk denkers als Augustinus, Pascal en Kierkegaard en de diepzinnige joodse denker Levinas, die zich in hun bestaan verbonden wisten met het transcendente. Je wordt meegenomen in de ironie van Erasmus, Voltaire en Schopenhauer, maar je kunt je ook onderdompelen in mystieke denkers als Cusanus, Eckhart en Weil. Onderweg sta je stil bij de onovertroffen Plato, die in schitterende dialogen de

grenzen van wat gedacht en wat geweten kan worden opzocht. Herhaaldelijk zal Cornelis Verhoeven je pad kruisen, die in een prachtig proza het alledaagse leven op een filosofische manier van schoonheid en eigenheid voorziet. Op reis door het filosofisch denken kun je opvattingen tegenkomen die diametraal op elkaar staan. Een groot denker als Aristoteles verdedigt de slavernij. Tocqueville en De Condorcet laten in de VS zien waar dat toe leidt. O tempora o mores.

Zoals de wereld zich beweegt tussen chaos en ordening, doet de filosofie dat ook: anarchistische denkers als Stirner, Kropotkin en Bakoenin versus de doorwrochte rationale betogen van Kant en Rawls. We kunnen zeker niet om de postmoderne denkers heen, zoals Lyotard, Rorty, Derrida en Foucault. Zij zeggen dat de tijd van de grote verhalen die de waarheid claimen voorbij is. Maar hun soms diffuse taalgebruik is een uitdaging om te doorgronden waar ze dan wel heen willen.

Er is geen onderwerp dat geen onderwerp van de filosofie kan zijn. Filosofie gaat ook over complexe en niet makkelijk toegankelijke wetenschappelijke gebieden of over filosofische begrippen. Zo zul je denkoefeningen tegenkomen over wiskunde, existentialisme, metafysica of ontologie. Het zijn niet direct onderwerpen in de categorie 'Wat heb ik eraan en wat kan ik ermee?' Maar het is wel onderdeel van wat filosofie is. Met rustig en aandachtig lezen kan de essentie goed begrepen worden, zoals ook Paul van Tongeren in zijn inleiding uiteen heeft gezet. Maar niemand zal je beletten om dit even te laten voor wat het is.

Filosofen hebben in de loop der eeuwen grote invloed gehad op de samenleving. Zonder filosofie zou het ondenkbaar geweest zijn dat wij een democratisch bestel hebben en een overvloed aan rechten en vrijheden. Filosofie heeft alles te maken met ons dagelijks leven en met de manier waarop we ons verhouden tot mens, natuur en samenleving. We beschouwen onze keuzevrijheid en ons beschermd leven als vanzelfsprekend, maar er is een lange weg aan voorafgegaan.

Dit dagboek is niet noodzakelijkerwijs enkel een dagboek. Het kan een naslagwerk zijn: Wat hebben filosofen over dit of dat onderwerp gezegd? De index maakt het makkelijk om van elke filosoof de opgenomen onderwerpen terug te vinden. Er is een uitgebreide bibliografie opgenomen, zowel bij elk fragment als in een totaaloverzicht. Het kan een wegwijzer worden naar de boeken van filosofen die je aanspreken.

Met heel veel plezier is er aan de samenstelling van dit *Filosofisch Dagboek* gewerkt en we hopen dat je bij het lezen eenzelfde genoegen eraan zult beleven. Als er meer vragen bij je opgeroepen worden dan je antwoorden krijgt, dan is de missie geslaagd.

Bart Wallet

Inleiding

Dit *Filosofisch Dagboek* biedt voor elke dag van het jaar een kort fragment uit de geschiedenis van de filosofie. Er zit geen bedoeling achter de selectie en evenmin achter de ordening van de opgenomen fragmenten. Het boek is ook geen ‘geschiedenis van de filosofie’, maar een uitnodiging om de kunst van het lezen, of beter: het lezen als kunst van het denken, te beoefenen. Elk van de 366 fragmenten in dit boek vormt zodoende een uitdaging om zelf na te denken. Als inleiding daarop en aansporing daartoe formuleer ik twee korte overwegingen, een over de filosofie en haar geschiedenis, en een over wat het betekent om filosofisch te lezen.

De filosofie en haar geschiedenis

De filosofie heeft een lange geschiedenis. Alleen al de Europese traditie – en alle teksten in dit boek stammen uit die traditie – strekt zich uit over meer dan twee en een half duizend jaar. Als we Milete tot Europa mogen rekenen – de stad aan de Ionische kust, dus in het huidige Turkije, behoorde destijds tot de Griekse wereld – begon het daar, rond het begin van de zesde eeuw voor Christus. Slechts een klein beetje later, halverwege diezelfde eeuw, leefde de oudste van de denkers die we in het voorliggende boek tegenkomen: Pythagoras. Hij was afkomstig van het eiland Samos, niet ver van Milete, maar vormde zijn school in het zuiden van Italië.

Maar het is niet de lange duur van die respectabele geschiedenis, die haar betekenis voor de filosofie bepaalt. Ik denk dat je zou kunnen zeggen dat de filosofie niet zozeer een geschiedenis *heeft*, maar dat ze haar geschiedenis *is*. Dat betekent niet dat de filosofie in het verleden leeft, maar heeft te maken met een essentieel kenmerk van wat dat is, filosofie; een kenmerk dat haar duidelijk onderscheidt van wetenschap. Voor de beoefening van welke wetenschap dan ook is het niet nodig veel aandacht te besteden aan de geschiedenis van die wetenschap. In onderwijsprogramma’s van allerlei wetenschappen, heeft het onderdeel ‘geschiedenis van de betreffende wetenschap’ dan ook hooguit een ondergeschikte rol: meer iets voor de aardigheid, dan dat het van belang is voor het actuele wetenschappelijk onderzoek. Bij de filosofie is dat fundamenteel anders. Hier bestaat het programma voor een belangrijk deel uit onderwijs in

geschiedenis van de filosofie. Ook filosofische publicaties gaan vaak voor een groot deel over de geschiedenis van het desbetreffende thema of bevatten interpretaties van gedachten van auteurs uit het verleden.

Dit merkwaardige kenmerk heeft te maken met het verschil tussen ‘weten’ en ‘denken’. In de orde van het weten bestaat er vooruitgang. ‘We’ weten nu meer over allerlei delen van de werkelijkheid dan vroeger. ‘We’ weten nu dat de natuur uit kleinere deeltjes bestaat dan wat we vroeger de ‘ondeelbare’ (a-tomos) kleinste deeltjes noemden. ‘We’ weten nu van alles over de scheikundige samenstelling van allerlei stoffen; ‘we’ weten nu dat de aarde rond is en wat de maat van haar omtrek is; ‘we’ weten welke factoren in een mensenleven kunnen leiden tot onherstelbare trauma’s, enzovoort, enzoverder. De reden waarom het woordje ‘we’ steeds tussen aanhalingstekens stond, zal duidelijk zijn. Niet iedereen weet het, en zelfs de meesten van degenen die het weten, hebben het ‘van horen zeggen’, zodat ze eigenlijk niet kunnen zeggen dat ze het echt zelf ‘weten’. Maar wat ook de status van onze ‘wetenschap’ is, elke nieuwe stap daarin laat de vorige achter zich. De wetenschapper heeft evenmin de ‘achterhaalde’ theorieën van vroegere wetenschappers nodig, als wij voor onze alledaagse ‘kennis’ van de werkelijkheid om ons heen, de vroegere opvattingen daarover nog nodig hebben. Alleen wie daarvoor toevallig belangstelling heeft, kan proberen weer ‘wetenschap’ te verwerven over die vroegere opvattingen. Zo iemand doet dan aan geschied*wetenschap*; en dat mag alleen die naam hebben als het gebeurt volgens de eisen die we daar nu aan stellen. Er bestaat ook een *wetenschap* die zich bezighoudt met de geschiedenis van de filosofie. Maar dat is inderdaad wetenschap, geen filosofie. Dat de filosofie haar geschiedenis *is*, zoals ik hierboven schreef, kan niet betekenen dat ze geen filosofie, maar wetenschap is.

Het verschil tussen ‘weten’ en ‘denken’ kan misschien – zij het veel te simpel – ook op de volgende manier worden aangeduid. Weten heeft betrekking op feiten, feitelijke standen van zaken, feitelijke verbanden. Waar die zijn vastgesteld, kunnen we verder. Soms kan het nodig zijn *vermeende* vaststellingen te herzien. Maar in principe is er een feitelijke waaraan ons weten daarvan op een of andere manier kan worden getoetst. Denken houdt zich niet bezig met feiten, maar met betekenissen. Of beter – want de twee bestaan niet los van elkaar: niet met het feitelijk aspect van de werkelijkheid, maar met het betekenisaspect. De werkelijkheid toont nu eenmaal verschillende aspecten; aspecten die beantwoorden aan de verschillende manieren waarop we haar kunnen waarnemen. De seismograaf ‘registreert’ een trilling van de aarde, menselijke ervaring ‘schrikt’ van een aardbeving. Die ervaring van schrik is uiteraard zelf ook een feitelijke gebeurtenis die kan worden geregistreerd door weer een ander soort van wetenschap. Maar behalve dat ze ‘wetend’ kan worden

vastgesteld, vraagt ze er ook om ‘denkend’ te worden geïnterpreteerd. Interpretatie is een vorm van ‘verstaan’ en als zodanig iets anders dan registratie of verklaring. Als feitelijkheid kan ze verklaard worden door middel van allerlei feitelijke factoren: de trilling die de seismograaf aangaf, de zichtbare schade en de vermoede kosten van het herstel ervan, de onrust die er bestaat in de samenleving, enzovoort. Als betekenis moet ze worden ingebed in een geheel van betekenissen van onze leefwereld: over de plek van gevaar en risico in menselijk leven, over de betekenis van het vermogen om te onderscheiden tussen de dingen waar we iets aan kunnen doen en de dingen waar we niets aan kunnen doen, over rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid, etcetera. Daarbij gaat het de denker niet om het vaststellen van feitelijke opvattingen over die ‘zaken’, maar over wat dat eigenlijk is, ‘menselijk leven’, ‘onderscheidingsvermogen’, ‘rechtvaardigheid’.

Interpretatie opent het domein van pluraliteit, het strijdperk dat Paul Ricoeur aanduidde als ‘het conflict van interpretaties’. Betekenissen bestaan alleen maar interpretaties en dat betekent: ofwel in onnadenkende vanzelfsprekendheid, ofwel in de confrontatie, de uitwisseling, de discussie tussen interpretaties waarin we ze denkend onderzoeken. Er is geen definitieve beslechting van dat conflict, geen afsluiting van dat onderzoek mogelijk, behalve als we door dwang of luiheid ophouden te denken. Denken gebeurt daar waar we vragen stellen bij als vanzelfsprekend geldende interpretatie van betekenissen. Vanzelfsprekend geldende interpretaties worden ‘vraagwaardig’ doordat ze geconfronteerd worden met andere interpretaties. Filosofie is dat onderzoek dat bestaat in het voortdurende gesprek tussen interpretaties.

Dat gesprek kan gevoerd worden tussen tijdgenoten, maar moet minstens ook plaatsvinden tussen verschillende tijden. Wie de geldende interpretaties ter discussie wil stellen (is dat wat wij nu ‘rechtvaardigheid’ noemen wel ‘echt’ rechtvaardig? Is dat wat we als definitie van ‘bewustzijn’ hanteren wel echt wat ‘bewustzijn’ is?), moet ook de eigen vanzelfsprekendheden, de ‘vooroordelen’ van de eigen tijd en omgeving ontdekken en onder ogen zien. Onderzoek in de orde van het denken is altijd ook zelfonderzoek. Filosofie is een voortdurende oefening in zelfonderzoek – zowel op persoonlijk als op maatschappelijk of cultureel niveau. Dat Aristoteles in een andere tijd en onder andere omstandigheden over politiek dacht dan wij, is geen reden om hem niet te lezen; juist door zijn tekst te lezen kunnen we ontdekken wat wij daaromtrent vanzelfsprekend zijn gaan vinden. Vanzelfsprekend zijn alleen die betekenissen waarover we – moedwillig, afgedwongen of door vergetelheid – niet meer nadenken. De geschiedenis van de filosofie is de versie, beschouwd door de tijd heen, van het gesprek tussen interpretaties waarin het filosoferen bestaat.

Filosofisch Dagboek

1 januari | Søren Kierkegaard (1813-1855)

Een gelukkig nieuwjaar?

Beste Peter!

Een gelukkig nieuwjaar! De mensen langsgaan met goede wensen, dat doe ik nooit; een wenskaart schrijven, dat doe ik zelden, bij hoge uitzondering maar jij behoort dan ook tot de uitzonderingen. De afgelopen jaren heb ik vaak aan je gedacht, en ik ben van plan dat ook het komende jaar te doen. Wat jou betreft heb ik er onder andere vaak aan gedacht, vaak bedacht – en ik ben van plan dat te blijven doen – dat jij je hebt verzoend met je levenslot, en zo met geduld en stille overgave een even grote opgave vervult als wij anderen, die op een meer of minder groot toneel meespelen, ons met grote zaken bezighouden, huizen bouwen, dikke boeken schrijven en God mag weten wat. Jouw toneel is ontegenzeggelijk het kleinste: dat van de eenzaamheid en van de innerlijkheid. Maar uiteindelijk, zoals het in het boek Prediker staat: wanneer alles is gehoord, komt het toch aan op het innerlijk, dat is de hoofdzaak. En wanneer alles is vergeten, komt het ook aan op het innerlijk.

Dit schreef ik een paar dagen geleden, ik werd onderbroken en kreeg het niet af. Vandaag was je vader bij mij, een aanleiding die me er opnieuw aan herinnerde te voltooiën waar ik aan begonnen was, of het in ieder geval af te sluiten. Er was namelijk nog iets wat ik eraan toe wilde voegen. Als ik je in het leven een raad mag geven, of je, wanneer ik jouw situatie in het bijzonder overweeg, voor je leven een regel mag aanbevelen, dan zou ik willen zeggen: Vergeet vooral de plicht niet om jezelf lief te hebben. Dat je op een bepaalde manier in het leven buitenspel gezet bent, verhinderd bent om er actief aan deel te nemen, dat je in de domme ogen van een drukke wereld overbodig bent, laat dat je voor alle dingen niet beroven van je zelfbeeld. Alsof jouw leven, als het in innerlijkheid geleid wordt, voor het liefdevolle oog van Hem die in zijn wijsheid alles bestuurt niet evenveel betekenis heeft als dat van ieder ander mens, en aanzienlijk meer betekenis dan het drukke, nog drukkere, allerdrukste haastwerk dat door al de drukdoenerij eraan wordt besteed om het leven te verspillen en zichzelf te verliezen.

Het ga je goed in het nieuwe jaar. Als je af en toe eens bij me langs zou willen komen, kom gerust, je bent hartelijk welkom.

Je neef, S.K.

Je zult misschien zelf constateren dat het al heel wat dagen geleden is dat je vader bij mij was. Er is dus alweer enige tijd voorbij gegaan voordat je deze brief eindelijk krijgt.

Breve og Aktstykker vedrørende Søren Kierkegaard. Niels Thulstrup, Munksgaard, Kopenhagen 1953, brief no. 196, p. 220v. Vertaling van Andries Visser.

Verwondering als beginsel

De verwondering levert de mens uit aan de dingen. Het zijn op de eerste plaats de dingen, niet hijzelf, waarover de mens zich verwondert. Door de verwondering krijgen de dingen hun betekenis. In de verwondering dienen zij zich aan als betekenisvol. Zij is een stap naar het inzicht dat de dingen een oneindige betekenis hebben en dat deze betekenis toekomt aan de dingen zelf en niet aan de mens en zijn belangen. Zij kan ons bevrijden uit een krampachtige eigengerechtigheid en aan ons bestaan een nieuwe dimensie geven, die met 'belangeloosheid', maar vaag kan worden aangeduid, maar die evenzeer lust, genot, enthousiasme of meditatie kan zijn.

Dit inzicht is zeer fundamenteel: het betekent dat in de verwondering de dingen er niet zijn voor de mens, maar dat daarentegen de mens er is voor de dingen. Hij is er om de dingen te beschouwen, te bezitten en zich erover te verwonderen. 'Zum Erstaunen bin ich da', zegt Goethe. De mens kan de betekenis van de dingen niet uitputten door ze in te bouwen in de sfeer van zijn belangen of door ze te gebruiken, zelfs niet de dingen die hij zelf heeft gemaakt en die hij dus met enig recht kan aanzien voor de producten van zijn eigenmachtigheid. Hun betekenis is alleen te benaderen in de belangeloze beschouwing. Maar beschouwen is de houding tegenover het oneindige. De dingen in de verwondering beschouwen is daaraan een oneindige betekenis toekennen en daarom is zij een adequate houding. De verwondering betekent aldus het begin van de beschouwing.

Maar wat is het begin van iets dat eindeloos is, anders dan de totaliteit ervan? Als het begin niet tegenover een einde kan worden gesteld, is het zelf de beslissende en de radicale stap in de oneindigheid, iets definitiefs. Het woord 'begin' herinnert hier aan de uitspraak van Aristoteles dat de mens steeds vanuit de verwondering tot de filosofie is gekomen, vroeger en ook nu nog. Het is dus niet eens en voor altijd gebeurd met een blijvend gevolg en een voorgoed zichtbaar effect, maar het filosoferen begint en eindigt telkens, bij elke filosoof, met de verwondering. Plato drukt het nog beslist uit wanneer hij zegt dat er geen andere 'archè', geen ander begin of beginsel van de filosofie is dan het pathos van de verwondering. 'Want dat is nu juist de toestand van de filosoof, zich te verwonderen. Er is immers geen ander begin(sel) van de filosofie dan dat'.

Alles stroomt

In geen enkele richting kent het universum grenzen, anders had het een uiterste grens moeten hebben. Iets kan geen uiterste grens van iets zijn als daar voorbij er niet iets is wat de grenzen aangeeft; zodat er iets zichtbaar is waar voorbij ons zicht het niet meer verder kan volgen.

Nu je moet toegeven dat er buiten het universum niets is, kent het geen uiterste, dus ook geen grens of einde.

Het maakt niet uit op welke plaats je je zou bevinden omdat, waar men ook is, het universum zich naar alle kanten gelijkelijk tot in het oneindige uitstrekt.

Stel je eens voor, als alle bestaande ruimte begrensd was, en gesteld dat iemand naar de uiterste verre grens zou lopen en vandaar een speer zou werpen, wil je dan dat de speer een flink eind door de lucht vliegt in de richting waarheen zij met grote kracht is geworpen, of denk je dat een obstakel het zou kunnen stoppen?

Je zult moeten kiezen tussen het één en het ander.

Geen van beide biedt een uitvlucht en alles dwingt je om toe te geven: het heelal kent nergens grenzen.

Want of nu een obstakel de speer verhindert haar doelwit te bereiken, of dat zij alsmaar verder wegvliegt,

het is niet de eindgrens waar de speer vandaan kwam.

Zo zal ik je steeds achtervolgen, waar jij maar grenzen neerzet, met de vraag wat er met de speer gaat gebeuren.

De conclusie zal zijn dat er nergens een grens kan bestaan en er geen einde komt aan de mogelijkheid te ontsnappen.

Als alle ruimte van het heelal aan alle kanten ingesloten was door grenzen die onwrikbaar vastliggen, zou al het materiaal allang van alle kanten door zijn gewicht naar het laagste punt gezakt zijn, en kon er niets meer gebeuren onder de hemelkoepel, en zou er totaal geen hemel zijn of enig zonlicht

omdat alle materie daar opgehoopt zou liggen
door sinds onheuglijke tijden naar beneden te zakken.
Maar in werkelijkheid bestaat er beslist geen rust voor
eerste deeltjes want er is helemaal geen bodem
waar ze heen kunnen stromen en tot rust kunnen komen.
Altijd is alles voortdurend overal in beweging
naar alle kanten, er duiken van onder steeds weer deeltjes
materie haastig op vanuit de oneindige ruimte.

Leerdicht over de Natuur [De Rerum Natura]. Vertaling van Marguerite Prakke.
Eindhoven: Damon, 2022, derde druk, p. 53-54.

Index

Abélard, Pierre

Jaloezie 20-06

Mijn liefde voor Héloïse 25-11

Adorno, Theodor W.

Seksuele taboes 07-01

Exhibitionist 13-05

Agricola, Rudolf

Voorbestemming 14-06

Liefde 28-11

Anselmus van Canterbury

Ondenikbaar dat God niet bestaat 10-02

Waarheid en voorstelling 29-10

Barmhartig en groot is God 26-12

Antiphon

Alsof 26-06

Aquino, Thomas van

Handelt de mens omwille van een doel? 24-01

Mens en menselijkheid 14-08

Mogen gewone burgers misdadigers doden? 12-12

Arendt, Hannah

Autoriteit en onderwijs 28-02

Over racisme 30-03

Gelijkheid en discriminatie 30-04

De welsprekendheid van de duivel 30-05

Persoonlijke verantwoordelijkheid 30-06

Collectieve verantwoordelijkheid 30-07

Hypocrisie 30-08

Fictieve toespraak tot Eichmann 30-09

Schuld, geen berouw 30-11

Antisemitisme en jodenhaat 30-12

Aristoteles

Twee soorten vriendschap 23-01

Waarheid en veranderlijkheid 15-03

Over rechtvaardigheid 25-05

Slaaf van nature 31-08

Schaamte 08-11

Augustinus, Aurelius

Wat is tijd? 13-01

Liegen en leugens 24-02

Over de schaamte 24-04

Vergif 24-06

Twee of nog meer willen in jezelf? 24-08

De oorsprong van het kwaad 24-09

Tegen doodstraf en marteling 24-10

Bestaan en niet-bestaan 24-11

Verlangen en begeerte 24-12

Bacon, Francis

Over de keuze alleen te leven 26-04

Over sluwheid 25-07

Over gewoonte en opvoeding 25-08

Bakoenin, Michail

Collectieve waanzin 21-08

Vrijheid en dictatuur 22-09

Bataille, Georges

Erotiek en innerlijke ervaring 28-01

God ontkent zichzelf 25-09

Baudrillard, Jean

Vrijheid als zelfrealisering 11-02

Bayle, Pierre

Over atheïsten 25-03

Onveranderlijkheid 23-04

Oorzaak en gevolg 26-09

Beauvoir, Simone de

Ongelijkheid tussen man en vrouw 14-03

Herinneringen aan vroeger 26-08

Schaamte over onwetendheid 26-11

Benjamin, Walter

Over het dadaïsme 03-03

Berkeley, George

Meetkunde 25-06

Berlin, Isaiah

Over negatieve vrijheid 22-01

Over positieve vrijheid 25-02

Vrijheid en gelijkheid 24-07

Het zoeken naar erkenning 17-10

Bingen, Hildegard von

Visioen over tegennatuurlijkheid en zelfbevelekking 15-07

Boëthius

De betrekkelijkheid der dingen 14-02

Wie is ongelukkig? 29-05

Het hoogste geluk 11-12

Bruggen, Carry van

Tussen dogmatisme en twijfel 15-02

Buber, Martin

Over relaties 23-02

Het hoogste Jij 29-08

Burke, Edmund

De grondslag van de maatschappij 23-09

Camus, Albert

Autonomie is niet absoluut 18-04

Parijs en ik 25-10

Cicero, Marcus Tullius

De dood en het gemis 21-02

Over de afgunst 22-04

Vriendschap 14-07

De harmonie der sferen 26-10

Cioran, Emil Mihai

Observaties 05-03

Ontboezemingen 31-05

Beschouwingen 28-08

Comenius, Jan Amos

Onderwijs en discipline zijn onbegrensd 18-03

Kennis en wijsheid 12-06

Comte, Auguste

Metafysica en moraal 05-07

Condorcet, Nicolas de

Over slavernij 03-02

Cusanus, (Nicolaas van Cusa)

De verborgen God 23-05

De natuur van de geest 22-06

De wetende onwetenschap 12-10

Deleuze, Gilles

Gewoonte en lust 25-01

Demokritos, van Abdera

Het ontstaan van de hemel, aarde, dier en mens 01-08

Dennett, Daniel C.

Geloof in het geloof 01-11

Derrida, Jacques

Het vraagstuk van de vreemdeling 09-03

Terrorisme 19-09

Descartes, René

Ik denk dus ik ben 24-03

God beminnen 09-04

Het gezonde verstand 31-07

Dewey, John

Het bovennatuurlijke 07-08

Dilthey, Wilhelm

Scepticisme en metafysica 29-02

Diogenes Laërtius

De sceptici 23-11

Maatstaf en teken 18-12

Dionysius de Areopagiet

De oorzaak van alles 28-06

Duns Scotus, Johannes

God onttrekt zich aan onze voorstelling 27-01

Eckhart, Meister

Bidden om gezond te worden helpt niet 12-04

Het zijn van God en het niet-zijn 20-11

Ellul, Jacques

Pragmatisch christendom 03-12

Engels, Friedrich

De grondslag van de beschaving 01-12

Epictetus

Eenzaamheid 25-04

Over de dood 14-11

Wijsheden 28-07

Epicurus

Aforismen 22-02

Erasmus, Desiderius

Over oorlog 27-02

In- en uitlegkunde 27-04
Geluk is wat je er zelf van maakt 27-05
Soldaat en Kartuizer 27-07
Eigenliefde 27-08
Vrede en eendracht 27-09
Vrouwengesprekken 27-10
Het vijanddenken 27-11

Fichte, Johann Gottlieb

Determinisme 12-09

Foucault, Michel

Het olifantenpatroon 17-02

Discipline 27-03

Seks 02-09

Fromm, Erich

Media en beïnvloeding 09-02

Gadamer, Hans-Georg

Het begrip spel 28-04

Girard, René

Zingeving en metafysica 02-02

De terugkeer van het geweld 15-04

Slachtoffers worden daders 09-12

Gorgias van Leontini

Over het zijnde en het niet-zijnde 22-10

Hegel, Georg Friedrich Wilhelm

Filosoferen is hard werken 08-05

Wie denkt abstract? 08-08

Heidegger, Martin

Filosofie staat haaks op de tijdgeest 29-01

De waarneming en het zijnde 03-08

Wat is waarheid? 03-09

Het zijn van het zijnde 31-10

Filosofie en theologie 06-11

Heloïse

Opofferende liefde 08-02

Heraclitus

Aforismen 03-05

Spreuken 05-09

Hobbes, Thomas

Leviathan 01-06

Horkheimer, Max

Elementen van het antisemitisme 30-01

Argument en motief 30-10

Hume, David

Filosofie als tegengif 12-01

Over het wonder 03-04

De (on)sterfelijkheid van de ziel 22-07

Liefde en haat 20-10

Husserl, Edmund

Filosofie als strenge wetenschap 10-06

James, William

De wetenschap en God 06-03

Jaspers, Karl

Angst voor de dood 31-01

De mens 02-05

Liefde 03-07

Onafhankelijkheid 02-10

Kant, Immanuel

Over de substantie 14-04

Het schone en het verhevene 11-06

Tussen droom en daad 22-08

Over smaak valt wel te twisten, maar niet te oordelen 19-10

Bewondering en eerbied 11-11

Kazantzakis, Nikos

Wie ben ik? 02-04

Het leven 02-08

Kierkegaard, Søren

Een gelukkig nieuwjaar? 01-01

De idee waarvoor ik wil leven en sterven 06-02

Lofrede op Abraham 26-03

De lelie op het veld 21-04

Wat de liefde doet 01-05

Angst die verlossing brengt 01-07

Herfst 21-09

Het huwelijk 01-10

Jozef en Maria 25-12

Kolakowski, Leszek

Metafysica en werkelijkheid 27-06

Kropotkin, Pjotr

Genot als drijfveer van de mens 01-04

Latour, Bruno

Migratie 03-01

Ecologie 02-03

Lefort, Claude

Democratie 06-07

Leibniz, Gottfried Wilhelm

God wil de zonden niet, maar laat ze toe 05-02

Levinas, Emmanuel

Het gelaat van de ander 05-04

De grootheid van het geduld 06-05

Vrijheid en tirannie 02-11

De ontmoeting met het gelaat 08-12

Locke, John

Schijnchristendom 12-02

Fanatisme 02-07

Onpartijdigheid 06-10

Lucretius

Alles stroomt 05-01

Verbondenheid van geest en ziel 17-03

Epidemieën 06-08

Lytard, Jean-François

Waarom filosoferen? 23-06

Machiavelli, Niccolò

De vos en de leeuw 16-01

Inschikkelijkheid 05-10

Mandeville, Bernard

Mensen hebben elkaar nodig 16-06

Amsterdam 18-08

Menslievendheid 06-09

Openbare hoererij 20-12

Marcus Aurelius

Overpeinzingen 18-07

Leef een goed leven 18-09

Over het lijden 03-10

Marcuse, Herbert

Tolerantie 04-11

De keerzijde van de vooruitgang 13-12

Marcuse, Ludwig

Wat is geluk? 29-03

Martelaere, Patricia de

Over de kunstenaar 12-03

Kennis en moraal 05-06

Afhankelijkheid 03-11

Marx, Karl

De industriële kapitalist 15-01

Afschaffing van de religie 29-07

Merleau-Ponty, Maurice

Het dier, het kind, de primitief en de gek 04-10

Mill, John Stuart

De mens is vrij 13-02

Non-conformisme 05-05

Staat en individu 06-06

Waarheid 05-08

Individualiteit 18-11

Meningsuiting 06-12

Montaigne, Michel de

Over gewoonten 04-02

Zeggen en doen 04-03

Over berouw 04-04

Wantrouw jezelf 04-05

Over oude gebruiken 04-06

Het doel van het onderwijs 04-07

Over de ongelijkheid onder de mensen 04-08

Liegen 04-09

Oorzaak en gevolg 04-12

Montesquieu, Charles de

De paradox van Bayle 29-12

More, Thomas

Gemeenschap van goederen in Utopia 19-06

Zieken in Utopia 29-09

Atheïsme in Utopia 15-10

Het lichamelijk genot in Utopia 02-12

Nietzsche, Friedrich

Herwaardering van alle waarden 18-01

Waarom ik een noodlot ben 29-04

De krankzinnige man 17-05

Mens en dier 17-06

De waarde van het gebed 17-07

Alle lust wil eeuwigheid 17-08

Overtuiging en waarheid 17-09

Niet langer aan zichzelf denken 09-10

De Übermensch 10-11

De deugd 15-12

Ockham, Willem van

Verstand en geheugen 19-11

Offray de la Mettrie, Julien

Over schuldgevoelens 28-12

Ortega y Gasset, José

Geloof is een werkelijkheid voor ons 20-02

De massamens 15-05

De innerlijke werelden 05-11

Wie heeft de heerschappij in de wereld 21-12

Pascal, Blaise

Wat is het ik? 19-01

Gedachten 07-02

Hart en verstand 07-03

Het hart heeft zijn redenen 20-04

Weddenschap 07-06

Wiskunde en intuïtie 07-07

Heer en meester 07-09

Over het gevoel 07-11

Het onderkennen van onze gebreken 07-12

Petrarca, Francesco

Een grote bibliotheek 01-03

Ik ben vrij 11-08

Ouderdom 11-10

Philo van Alexandrië

De wereld is geschapen 28-09

Plato

Socrates en de rechters 03-06

De allegorie van de grot 23-10
Het verlangen naar de wederhelft 22-11

Plotinus

Over het Goede 20-01
Het wezen van het Goede 28-03

Popper, Karl

Wij kunnen anderen niet gelukkig maken 14-01
Het recht van geweld 08-03
De paradox van de tolerantie 20-07
Een geschiedenis van de mensheid? 22-12

Prediker (Qohelet)

Armoede en wijsheid 28-05
Geen nieuws onder de zon 31-12

Pythagoras

Geven en ontvangen 09-05
Praktische adviezen 08-10

Rand, Ayn

De beschaafde maatschappij 10-01
Het recht van het ego 10-03
Het geluk is geen middel maar doel 10-04
Seks is diepgaande zelfzuchtigheid 10-05
Niemand is goed 10-07
De macht van geld 10-08
Geld en goud 10-09
Waar zijn wetten voor? 10-10
De rechten van de mens 10-12

Rawls, John

Rechtvaardigheid en welzijn 08-01
Autonomie en misbruik 11-03
Zelfrespect 23-08
Burgerlijke ongehoorzaamheid 15-09
Het geweten maatstaf? 21-11

Revel, Jean-François

Kapitalisme 29-11

Ricoeur, Paul

Godsdienstvrijheid 18-06

Rorty, Richard McKay

De voorrang van democratie op filosofie 26-07

Rousseau, Jean-Jacques

De mens in de natuurlijke staat 06-01

Angst voor de hel 29-06

Introspectie 11-07

Tegen de doodstraf 14-09

Russell, Bertrand

Jaloezie 26-02

Het gezin 23-12

Sartre, Jean-Paul

Het besluit om niet meer te roken 06-04

Te kwader trouw 20-05

Over het existentialisme 23-07

Abraham en de engel 20-08

Wie ben ik ten opzichte van mijzelf 20-09

Antisemitisme is geen joods probleem 07-10

Schelling, Friedrich von

De kunstenaar en de natuur 19-02

Schmitt, Carl

Oorlog 01-09

Schopenhauer, Arthur

De politiek krijgt altijd de schuld 26-01

Monogamie en polygamie 19-03

Over geloof, kennis en openbaring 19-04

Over denken en denkers 19-05

Onbeschoftheid 19-07

Over schrijvers en stijl 19-08

De onvernietigbaarheid van ons wezen 28-10

Over de nietigheid van het bestaan 19-12

Scruton, Roger

Schuld en verantwoordelijkheid 04-01

Bewustzijn en zelfbewustzijn 13-03

Muziek 13-04

Genot en opwinding 24-05

Postmodernisme 13-06

Waarheid 13-07

Milieu 13-08

Milieuactivisme 13-09

Klimaatverandering 13-10

Schoonheid 13-11

Seneca, Lucius Annaeus

Wat belangrijk is 21-01

Over het ware geluk 21-03

Over woede 21-05

Succes maskeert slecht gedrag 21-06

De moed om te sterven 21-07

Maak jezelf weerbaar 16-10

Levenskunst 15-11

Skarga, Barbara

Hersenspoeling 17-01

Smith, Adam

De natuurlijke groei van de welvaart 09-11

Sontag, Susan

Vroomheid zonder inhoud 01-02

Spengler, Oswald

Alleen feiten bestaan 07-05

Spinoza, Benedictus de

De wil van het volk 18-02

Gehoorzaamheid aan overheid boven godsdienst 23-03

De verhouding tussen man en vrouw 17-04

Over staatkunde 18-05

Hoop en vrees 08-06

Over de verklaring van de Schrift 12-07

Vrijheid wordt begrenst door onze natuur 27-12

Steiner, George

Grenzen aan de kunst? 11-01

Stirner, Max

Ik ben de mens 12-11

Waarom je de macht hebt, heb je het recht 14-12

Thoreau, Henry David

Burgerlijke ongehoorzaamheid 20-03

Tocqueville, Alexis de

De functie van religie 11-05

Het rassenprobleem in Amerika 09-07

Vattimo, Gianni

Kerk en homoseksualiteit 26-05

Verhoeven, Cornelius

Verwondering als beginsel 02-01

Hunkeren 16-02

De dood en het gemis 16-03

Melancholie 16-04

Tirannie van de middelmaat 16-05

Geen examens meer? 02-06

Boeken hebben 16-07

Niets 16-08

Idealisme kan tot terreur leiden 11-09

Middelpunt en horizon 21-10

Geweten 16-11

Burgerlijkheid 16-12

Voltaire

Fanatisme en filosofie 09-01

Over toeval 22-05

Gezond verstand 15-06

Over vrijheid 08-07

Onverdraagzaamheid 08-09

Grenzen van de menselijke geest 18-10

Eigenliefde 17-11

Over het huiveringwekkende gevaar van lezen 17-12

Weil, Simone

Overdracht van kwaad 08-04

Zelfbedrog 12-05

Het goede en het kwade 09-08

Vriendschap 16-09

Armoede is een voorrecht 14-10

Wittgenstein, Ludwig

Altruïsme 31-03

Over zekerheid 11-04

Macht en bezit 14-05

Opmerkingen 09-06

Verlossende liefde 12-08

Logica 09-09

Nachtelijke (droom-)ervaring 05-12

Xenophon

Rijkdom en armoede 22-03

Rechtvaardigheid 15-08

Ijsseling, Samuel

Dé waarheid bestaat niet 07-04